

EUSKARA (BATU)AREN HISTORIRAKO

Koldo Zuazo

UPV/EHU

1973an joan nintzen Bilbora unibertsitate ikasketak egitera eta, hara heldu berri-tan, alfabetatze eta euskalduntze ikastaroen iragarkia ikusi nuen Deustuko Unibertsitatean, bertako ikasleek osatzen zuten Euskal Kultur Mintegiak (EKM) jarrita. Izena ematea erabaki nuen, eta horrela murgildu nintzen lehen aldiz euskararen barrenean. Irakasle bi eduki genituen: Patxi Goenaga eta izena isildu nahiago dudana beste bat.

Ez zen izan gozoa euskararekin eduki nuen lehen hartu-eman, baina 34 urte igaro direnean, ikasgai aberatsak jaso nituela onartu eta aitortu behar dut. Betiko markatu ninduen ikastaro hark, eta urte haietan Bilbon bizitakoak ere ahaztu ezineko aztarna utzi zidan.

1. Bilbon, 1973an

Bizimoduko esparru guztietan ezagutu genituen gogortasuna eta garratzasuna garai hartan. Esate baterako, 1973ko irailaren 11n, Bilbora joan aurretxoan, Salvador Allende presidentea hil eta militarrek hartu zuten Txileko agintea. Atxilotuak, tortu-ratuak, hilak eta desagertuak ziren handik heltzen zitzaizkigun hitzak. Aldeak alde, hitz berdintsuak entzuten ziren Hego Euskal Herrian, Franco jeneralaren diktadura-pean.

Euskararen esparruan ere gauzak ez zeuden bare. Euskara batuaren auziak bazter-rak astindu zituen. Hego Euskal Herrian eta, gehienbat, Bizkai-Gipuzkoetan eten garbia gertatu zen gizartean. Dena dela, eta oztopoak oztupo, 1973 hartan erabaki eta plazaratu zen aditz laguntzaile batua (in *Euskera* 18 (1973): 5-74) eta, horrenbestean, euskara batuaren korapilorik zailena askatzea lortu zen.

Niri neuri ere gogorra eta garratza gertatu zitzaidan Bilbora joatea. Deserrian ikusi nuen neure burua, Gaztelan banengo bezala. Ez nentorren herri euskaldun peto bate-tik, erdara erruz entzuten eta egiten zelako Eibarren, baina, hala eta guztiz ere, herri euskalduna zen Bilboren aldean. Izan ere, apurra zen garai hartan Bilboko kaleetan entzuten zen euskara, eta herri euskaldunetatik etorritakoak ziren, gehienbat, apur hori egiten zutenak. Haiek ere, gainera, erdarara jotzen zuten sarritan, askori eta askori lotsaria iruditzen zitzaielako euskaraz jardutea Bilbo erdaldunean. Hori bai, baziren bilbotarren artean hitzetik hortzera entzuten ziren euskarazko berba bi: *agur*, eta ni-retako hain harrigarria zen *los aitas* hura. Labur esateko, horixe izan zen Bilbon hartu nuen lehen ezusteko mingotsa: ia erabat erdalduna izatea Euskal Herriko hiri nagusia.

Bigarren ezustekoa ez zen gozoagoa izan. Bilboko euskaldun eta euskaltzale apu-rrak bitan banatuta ikusi nituen eta, zer da kontua eta, euskara batua zen zatitzeko

eta bereizteko arrazoia. Ikastola sare bi zeuden, bata euskara batuan eta bestea euskara bizkaitarrean. Gau-eskola sare bi ere bazeuden, eta baita euskarazko aldizkari bi ere: *Anaitasuna*, euskara batuan, eta *Agur*, euskara bizkaitarrean.

Eibarren ere bizi izan nuen euskara batuaren gaineko eztabaida, eta han ere ezagutu nituen aldekoak eta aurkakoak, baina egoera ez zen Bilboko bezain eroa eta beroa. Sarritan bezala, gauzak aurkezteko moduan egon zen gakoa. Hiru euskaltzain zeuden sasoi hartan Eibarren: euskaltzain osoa zen Juan San Martin eta euskaltzain ordezkokoak edo, Euskaltzaindiak erabiltzen duen izen bitxiarekin deitzeko, euskaltzain “urgazleak” Imanol Laspiur eta Serafin Basauri. Hirurak ziren euskara batuaren aldekoak eta hirurak egin zuten lan handia eredu hori zabaltze aldera, baina nire iritzian, egokia eta zentzuzkoa zen euren mezua: zazpi herrialdeetako euskaldunek batak besteari erraz ulertzeko eta liburuetan erabiltzeko zen euskara batua eta, aldiz, herri, eskualde edo herrialde barruan eta, jakina, lagunarte giroan erabiltzeko ohiko hizkerak edo euskalkiak. Horren erakusgarri, eibartarron aurrean Eibarko hizkeran egiten zituzten hiru euskaltzainok euren hitzaldiak eta azalpenak.

Gauzak zeharo bestela ikusi nituen Bilbon. Bata bestearen etsai amorratuak ziren han batuzaleak eta euskalkizaleak. Batuzaleek gaitzetsi edo, behintzat, gutxietsi egiten zituzten herri hizkerak eta euskalkizaleek, era berean, euskararen pozointzat hartzen zuten batua. Ulertezina egiten zitzaidan herri hizkerak, euskara biziaren helduleku bakarrak gaitzestea, baina ulertezina egiten zitzaidan, era berean, batuaren aurkako jarrera. Ulertezina zazpi herrialdeetako euskaldunak elkartzeko ahaleginari oztopoak ipintzea. Ulertezina hizkuntza zehatz arautzeko proposamenari erabateko ezetza ematea eta, jakina, zehatz araututako hizkuntza behar zuten ikastoletako eta gau-eskoletako irakasleek, testugintzan zihardutenek, idazleek, kazetariak eta, azken batean, ordu arte erdarenak ziren esparruak euskararekin ordezkatu nahi zutenek.

Ulertezinak iruditzen zitzaizkidan, era berean, euskara batuaren aurka ematen zituzten arrazoiak, hizkuntzarekin barik, politikarekin, erlijioarekin eta beste arlo batzuekin zerikusia zutenak. Gehienbat, hizkuntzazko arrazoi bakarra aipatzen zuten euren erasoan, *h* grafema sartu izana, eta txikikeria hori ez zitzaidan iruditzen ez nahikoa ez egokia. Orduko giroa eta orduko iritziak ezagutu nahi dituenak badauka horretarako aukera Josu Arenazaren liburuan, *Tus hijos y el euskera (El mito del “batua”)* (1974) izenekoan. *Agur* aldizkariko eragile nagusienetakoa zen Arenaza, euskara batuaren aurkari gogorra. Liburu horretako hiru pasarte dakartzat Bilboko orduko giroa erakuste aldera. Hona hemen lehena (84-85. or.): “La H es un símbolo político aunque lo nieguen muy sesudos señores, aunque vayan vestidos de seráficos hábitos. Tan político como pueda ser la hoz y el martillo, la cruz gamada o las dos a la vez”.

Hauxe zioen beherago (93. or.):

La ortografía hachista no es más que un intento de politizar el euskera, rompiendo los moldes tradicionales, como una rama más de lo que se intenta romper: la familia, el derecho a la educación cristiana, nuestras costumbres peculiares, nuestra personalidad, etc., como medio para conseguir una juventud sin moral, sin sentimientos, ni conciencia de pertenecer a un pueblo con unas costumbres discutibles pero indudablemente mejores que las que nos proponen a juzgar por las muestras que vemos. Una juventud neutra es el primer paso para el trabajo de los profesionales del marxismo.

Eta honako hau ere idatzi zuen (93-94. or.):

No hay duda de que todos los enemigos (abiertos o camuflados) de la Iglesia usan la H de cuya utilización son propugnadores y forzadores. Esto no quiere decir que todos los que usan la H lo sean, pero sí que todos los que son la usan; lo cual no es lo mismo, pero sí sintomático.

Gaurko begiekin begiratura, harrigarriak iruditu dakizkiguke Arenazak esandakoak, baina gauzak bere garaian kokatu beharra dago eta antzeko desarrazoiak entzuten ziren batuaren aldeko zenbaiten jardunean. Horren adibide ona daukagu Xabier Kintanaren “Ukronia” izeneko ipuinean; irain gogorrek egin zizkion EAJ alderdiari bertan (ikus Kintana 1972a: 77-113).

Dena dela, batuzaleek eta bizkaitartzaleek elkarri egiten zizkieten erasoez gainera, batzuek eta besteek erabiltzen zuten euskara ere bazen niretako harrigarria, euskaldunok eguneroko jardunean egiten genuenarekin inolako zerikusirik gabea.

Bizkaitartzaleei dagokienez, ez zituzten Bizkaiko herri euskaldunetako hizkera bi-ziak babesten, aztertzen, ikasten eta erabiltzen. Bai zera! Azken batean, bizkaitar batu bat erabiltzen zuten eurek ere, ondorengo lau osagaiok zituen:

1. *Arkaismoak*, xx. mendeko bizkaitarrek ulertzen eta ezagutzen ez zituztenak. Adibide bat aipatzeko, (*egin*) *daroa* ‘(egin) ohi du’ egitura daukat buruan. Sarri agertzen zen bizkaitartzaleen jardunean, nahiz eta xx. mendearen amaiera hartan zeharo arrotza izan Bizkaiko hiztun arrunten artean.
2. *Txokokeriak*, Bizkaiko bazterren bateko hiztunei entzundako bereizgarriak. Horren lekuko, *pilotalekua elxeari “deutsola” dago* egitura, bizkaitar arrunten ahoan ez, baina bizkaiera idatzian hain ugari erabiltzen zena.
3. *Bizkaiko sartaldeko bereizgarriak*, mendebaleko euskalkiaren barruan hiztun gutxieng dagoen alderdikoak eta, euskararen osotasunari begira, ezezagunenak eta arrotzenak gertatzen zirenak, esate baterako, *asago* ‘urrun’ edo *firu* ‘haria’ tankerako hitzak eta *dauz* ‘ditu’ eta *nenduzen* ‘nituen’ bezalako adizkiak.
4. XIX. mende amaieran hasi eta xx. mendean zehar eraikitako *euzkera barria*-ren eraginpeko hitzak, garbizale girokoak, *akeita* ‘kafea’, *txaide* ‘kalea’, *orlegi* ‘berdea’, *urrutizkina* ‘telefonoa’ sailekoak.

Eta hori bezain bitxia eta berezia zen, era berean, Bilboko euskara batua, ondorengo lerroetan sakonago erakutsiko duguna.

2. Bilboko batua

Federiko Krutwig bizkaitarrak eragin handia eduki zuen euskara suspertzeko eta bizkortzeko ahaleginean gerra osteko garaian. Besteak beste, hizkera estandar baten aldarria egin zuen eta, horretarako, xvi. mendeko Joanes Leizarraga itzultzaile lapurtarraren hizkera hartu zuen eredutzat.

Krutwigen aldarriak bazuen bere alderdi ona. Ezinbestekoa zen euskarak bere hizkera estandarra izatea, erdarek aspalditik zeukaten lekua bete eta zazpi herrialdeetako hiztunek erabili ahalko zutena. Aldiz, eredu horren bila xvi. mendera jotzea ez zen hain zentzuzkoa, kontuan edukita, gainera, Leizarragaren hizkera oso berezia zela, geroztik beste inork sekula erabili gabea. Gauza da Krutwigen proposamenaren

inguruan Bilbo aldeko lagun esanguratsu zenbait batu zirela: Lino Akesolo fraide karmeldarra, Mikel Arruza, Imanol Berriatua fraide frantziskotarra eta *Anaitasuna* aldizkariko hizkuntza zuzentzailea, Bernardo Garro “Otxolua” idazlea, eta Eusebio Erkiaga, Juan Gorostiaga eta Luis Villasante euskaltzainak.

1964az gero, euskara batua jendaurrean aurkeztu ondoren, haietako zenbaitek bertan behera utzi zuten aukera hori, baina aldi berean beste joera bat agertu zen ildo horren barruan: lapurtera klasikoa euskara batuan txertatzearen aldekoa. Xabier Kintanak egin zuen horren buru eta, zuzenean edo zeharka, eragin handia eduki zuen, Bizkaian bereziki, baina Euskal Herri osoan ere bai, eta gaur egun ere, gainera, eragin hori ez da erabat itzali. Une honetan ere uste den baino handiagoa da Lapurdiko euskara zaharrak gure artean daukan itzala.

Anaitasuna aldizkaria izan zen hizkera eredu hori zabaltzeko bitartekoa. Euskara ikasteko metodo bat ere argitaratu zen, *Euskalduntzen* izenekoa, Euskal Herri osoan erruz zabaldu zena eta, 1977an, *Euskal hiztegi moderno* argitaratu zen, euskara erabiltzen, ikasten eta irakasten genuen guztiok baliatu genuena. Xabier Kintana egon zen egitasmo horien guztion atzean, gehienetan Imanol Berriatua lagun zuela.

Gipuzkoan, bereziki, beste ikuspegi eta beste jokabide bat zegoen, Gipuzkoa bertako edo, zehatzago esateko, erdialdeko euskara bizia oinarritat hartzen zuena, gehienbat aditzari zegokionean. Egiari zor eta gauzak hotzean ikusita, horixe zen euskaldun multzo haziak erabiltzen zuen hizkera eta horixe, era berean, euskaldun guztiak errazen eta erosen ulertzen zutena, baina Bilbo aldeko gipuzkoarren nagusikeria, alderdikeria, setakeria eta itxikeria iruditzen zitzairen. Koldo Mitxelena, Patxi Altuna eta Txillardegi ziren aukera horren aldeko lagunak esanguratsuenak; hirurak gipuzkoarrak eta, beraz, hirurak “susmopekoak”.

Hain zuzen, 1970ean idatzitako “Aditz batuaz” izeneko txostenean aurkeztu zituen Mitxelenak aukera horren aldeko arrazoiak (in Altuna 1972: 119-125). Erabakiak hartzeko orduan, mota biko irizpideak zeudela zioen, hizkuntzazkoak eta soziolinguistikoak, eta bigarren horiek zutela lehentasuna. Hona hemen haren hitzak (Altuna 1972: 122-123):

Gipuzkoako aditza hartu behar da oinarri, ezpairik gabe. Gipuzkoa eta Nafarroa garaikoa (Nafarroa garaiko euskaldunik gehienena, ez baztandarrena edo Pirinio-ibarretan gelditzen diren zenbait aetz eta gainerakoena). Lapurterra, klasikoa eta ez hain klasikoa, berek bertan behera utzia dute, Iratzeder edo kentzen badugu. Eta ez dut uste gure artean, gure eskualdean eta oraingo gure eskualdeko idazleen artean, “navarro-labourdin littéraire” delakoa ontzat hartuko denik, ezta ere ontzat har behar litzakeenik.

Oraingoz euskarak duen indar urria Gipuzkoan dago, batez ere, eta Gipuzkoaren inguruan. Ikus: a) ikastolak non hasi eta lehenik zabaldu ziren, b) euskal liburuak non erosten (eta behar bada irakurtzen) diren, c) Kintanak argitara zituen datuak gorabehera, ez dut uste lumeroak Gipuzkoaren kontra daudenik.

Eta beheraxeago, hauxe erantsi zuen:

Izanaz gainera, “irudia” dago, eta badirudi gipuzkeraren irudia dotoreago eta liluragarriago agertzen dela azken urte hauetan, Bidasoaz honaindi behintzat. Giputz aditza erabili dute, esate baterako, Arestik eta Villasantek maiz, Mirande eta Peillenek sarritan. Lehen, gerla-aitzinean, Orixek bizkaieraz zerbait idatzi zuen; gerla-ondoan, ezin daiteke horrelakorik pentsa ere.

Euskara batua ulertzeko eta eraikitzeko orduan, beraz, jokabide nagusi bi zeuden eta Euskaltzaindiak aditza bateratzeko sortu zuen batzordean agertu ziren jarrera biak aurrez aurre. Ez dirudi lankidetza gozoa eta atsegina izan zenik. Patxi Altuna izan zen batzordeko idazkaria eta, urte batzuk geroago, honelaxe azaldu zuen hango giroa (Altuna 1977: 668-669):

Lehen egunetik bertatik (...) bi joera nabarmendu ziren batzordekoen artean eta bi taldetan sailkatu ginen: nolazpait esateko, antzinako jatortasun-aberastasunak zernahiren gaindik gorde nahi zituztenena eta euskal aditz laguntzaile osoa inoiz izan dituen eta izan ez dituen, baina izan zitzakeen, forma guztiekin (baita hitanozkoekin ere) berehala batu nahi zutenena, batetik; eta, bestetik, eguneroko premiari besteei baino gehiago, ustez bederen, begiratu, formarik erabiliak, maizenik ahotan eta lumatan hartzen ditugunak, finkatu nahi zituztenena (...). Bestela esan, (...) lehenek euskal aditz laguntzaile sistema osoa nahi zuten bertantxe bateratu, aditz aberatsa, joria eta ugaria izan genezan, eta horretarako adizkirik gehienak erabili zituzten antzinako euskal autoreengana zuten isuri nabaria; bigarrenek, berriz, aberatsa baino bizia eta gaurkoa hobe zelakoan, egungo egunean Euskal Herriko lagunik gehienek eta egungo eguneko idazlerik gehienek, hoberenak ez badira ere, erabiltzen dituzten adizkiak zituzten maiteago.

Zuzen islatu zuen Altunak Bilbo aldekoen jokabidea: aditz guzti-guztia eta berehala arautzeko grina, antzinako idazleek erabilitako bitxikeria eta txikikeria guztiak gaurkotuaz eta, antzinako lekukotasun idatzirik ez zenean, euren kolkotik berriak asmatuaz. Ez zioten arreta handiegirik egiten euskara biziari eta ez zuten kontuan hartzen hitzun xeheak euskara batua onartuko eta bereganatuko bazuen, astiro eta urratsak ondo neurtuaz ekin behar zitzaiola bideari.

Koldo Mitxelenak Luis Villasanteri egindako gutun batean ere agertzen da salaketa hori eta oraingo honetan, gainera, argiro azaltzen da nortzuk ziren jokabide horretakoak: Berriatua eta Kintana. Adibide jakin baten ingurukoa da Mitxelenaren oharra, **io* aditzaren plurala osatzeko moduz. Jakina denez, mendebaleko -z aukeratu zen horretarako, euskara batuaren sisteman guztiz lekuz kanpo zegoena, eta honela azaldu zuen Mitxelenak horren zergatia (in Urkizu 2004: 204):

Ez dut uste *diot*-en pluralaren premia gorrian gaudenik eta, nahiz Bizkaian *diotz* (*diodaz* edo antzekorik) eta Donostian, inoiz, *dizkiot* erabili, klasikoek erabiliak ez direnez gero, nik ez nituzke inolaz ere sartuko. Horrek ez du esan nahi inori holakorik erabiltzea debekatzen diogunik: nahi duenak, erabil bitza. Baina gauza bat da ez debekatzea eta oso bestea agintzea edo, bederen, konseilatzea. Hortan ez dator bat Berriatua eta Kintanarekin: lehen ere gehiegi sartu dituzte inongo testuren lekukotasunik gabe, ez dakit ongi zertarako. Izugarri gisa, beharbada, euskal ikasleen izugarri.

Hainbeste adizki bitxi sartzea “euskal ikasleen izugarri” izan zitekeela zioen Mitxelenak, eta zin egiten dut hala zela, sasoi hartantxe egokitu zitzaidalako ikasle izatea.

NOR-NORI-NORK saileko adizkiak arautzeko orduan ere eztabaida gogorak izan ziren. Erdialdean erabiltzen den sistemaren alde egin zuten gipuzkoarrek eta, aldiz, Lapurdikoak Gipuzkoakoekin nahastea zen Bilbo aldekoen nahia. Hitanoan, gainera, ilun eta nahasbide gertatzen omen zen Gipuzkoako aditza. Horixe esan zuen Kintanak *Anaitasuna* aldizkarian argitaratutako hiru artikulutan eta, niretako behintzat,

benetan harrigarria da haren arrazoibidea. Pasartetxo bat aldatuko dut hona (*Anaitasuna*, 1972/01/15, 226. zenb., 16. or.):

Gipuzkera puntu askotan bizkaiera baino aberatsago, goxoago eta egokiago dela aitortzen dudan bezala, lapurtera are bizkaiera eta gipuzkera baino osoago eta aberatsago dela aitortu beharrez nago; eta, berau frogatzeko, aski dateke ondoko esaldi hau gipuzkeraz nola ematen den ikustea (besterik ez jartzeagatik): *ez dauat esan, baina hori askotan esan diat*. Gipuzkeraz: *ez diat esan, baina hori askotan esan diat* (!?), hau da, beti ilun, argitasunik eta zehaztasunik gabe, lapurtera —eta honetan bai bizkaierak eta zuberorak ere— gauza biak ezin garbiago adierazten dauzkigun artean.

Harritzekoa da euskalki batzuk besteak baino aberatsago, goxoago, egokiago eta osoago direla pentsatzea eta esatea. Harritzekoa belaunaldiz belaunaldi milaka gipuztek erabili duten hizkera iluna eta argitasunik eta zehaztasunik gabea dela pentsatzea eta esatea. Baina harrigarriagoa zen Kintanak aurkezten zuen irtenbidea: Gipuzkoako eta Lapurdiko aditz sistema biak uztartzea euskara batuan. Haren arabera, NOR-NORK sailerako utzi behar ziren *diat* tankerakoak eta *dauat* gisakoak hartu NOR-NORI-NORK sailean. “Iluntasuna” eta “nahasbidea” saihesten omen ziren horrela jokotuta.

Koldo Mitxelena “Azken ordukoak” saioan eman zion erantzuna (in *Altuna* 1972: 365–401). Hasteko, argi eta garbi utzi zuen ondorengo “Pernandoren egia” hau, Kintanak, nonbait, ezagutzen ez zuena (386. or):

Ez dela hizkuntzarik berez eta izatez beste edozein hizkuntza baino hobea eta egokiago denik. Landuagorik, bai, jakina, zenbait mementutan honelako edo halako premiatarako trebeagorik. Ez ote zaizue, bada, mirengarri iruditzen, goi eta behe mailako hizkuntzarik ez baldin bada, euskalkiren bat (aski landua bera) besteak baino behartsuago eta errumetsago gertatzea, adimenduaren trabagarri, ez laguntzaile?

Kintanak jarritako adibidea hizpide hartuta, berriz, hauxe esan zuen (388. or):

Egin diat eta gainerakoak bitara har daitezke. Nik ez dut esango horrelako anbiguitateak hizkuntzaren onerako direnik; ezta ere, ordea, kaltegarri eta are galgarri direnik. Non bizi gara? Ez ote zen Chomsky aspaldi jaio? Ez ote dakite kaleko zakur-katuek ere (edo, hobeki esan, ez ote lukete jakin behar) hizkuntzak, edozein hizkuntzak, anbiguitatea berezko duela?

Antzeko arrazoiak erakutsi zituzten Patxi Altunak eta Txillardegik *Zeruko Argia* aldizkarian. Lehenarena da “Aditz batua” (1971/11/07, 454. zenb., 12. or) eta Txillardegirenak “Bide bat behar” (1972/01/02, 461. zenb., 3. or) eta “Andolin Eguzkitzari erantzunez” (1972/03/05, 470. zenb., 3. or). Jakina, *Anaitasuna* aldizkarian Berriatua eta Kintanaren bideari jarraitu zitzaion. Halaxe azaldu zuten irakurleei egingako oharrean (1972/02/15, 228. zenb., 15. or):

Garrantziko arrazoi honegatik bereizten ditugu ANAITASUNAN *diat/dauat, nian/neuan, dizut/dautzut, nizun/neutzun*, gipuzkera beste euskalkietako aberastasunekin osatu nahirik.

Esan dezagun, honen guztionen harira, euskara hizkuntza “argia” egitea zela Berriatua-Kintana bikotearen grina, “iluntasunak” eta “nahasbideak” saihestea. Hori dela eta, esate baterako, *hauek/hauk, horiek/horik, haiek/haik* erakusleak bereiztea erabaki zen *Anaitasuna*-n: iragankorrak ziren batzuk (*neska hauek ekarri dute*) eta

iragangaitzak besteak (*neska hauk etorri dira*). Halaxe irakasten zen *Euskalduntzen* metodoko lehen ikasgaiari hasita ere.

Iraganaldiko adizkietan, era berean, nahasbidea sortzen omen zen erlatibozko adizkien eta iraganaldi soilen artean eta, hori saiheste aldera, erlatibozkoetan azentu grabea idaztea erabaki zen *Anaitasuna* aldizkarian (1972/03/15, 230. zenb., 15. or): *atzo etorri zèn gizona* (atzo etorritakoa) vs *atzo etorri zen gizona* (iragan soila).

3. Bilboko euskara bide berrietan barrena

Lapurdikoko euskara zaharra berpizteaz gainera, euskara “moderno” eraikitzeko grina ere bazen Bilbo aldean, eta 1977an Xabier Kintanaren ardurapean osatutako *Euskal biztegi modernoa* izan zen ahaleginaren gailurra.

Batetik, latinetik eta grekotik zetozen hitzak jatorrizko ortografian idaztea erabaki zuen, eta horren lekuko dira hiztegi horretan agertu ziren *ammoniako*, *amphitryoi*, *arrythmiko*, *asphalto*, *asphyxiatu*, *authentiko*, *errhetorika*, *errheuma*, *katarrho*, *labyrintho*, *pamphleto*, *psykhophata*, *rythmo*, *semaphoro*, *sympathia*, *synkhronia*, *zyanuro*... tankerako grafiak. Ikaragarria zen horrelako idazkerak ikustea eta erabili behar izatea XX. mendearen hondarretan; ezbairik gabe euskara bertan behera uzteko eta erdarari lasai babesteko aitzakia eta arrazoi nahikoa.

Bestalde, aurrizkiei eta atzizkiei etekin handiagoa atera nahian, hainbat hitz berri eta bitxi asmatu zituen Kintanak. Hona hemen zenbait adibide:

- AIA: *bandidaia* ‘bandidaje’, *lumaia* ‘plumaje’, *voltaia* ‘voltaje’...
- BIR-: *birbalidapen* ‘reválida’, *birplanteiu* ‘replanteamiento’, *birsaltzapen* ‘reventa’...
- DES-: *desastundu* ‘desgravar’, *desbabes* ‘desamparo’, *dezehatz* ‘inexacto’...
- EIU: *brontzeiu* ‘bronceo’, *dantzeiu* ‘bailoteo’, *frankeiu* ‘franqueo’...
- EZ-: *ezbete* ‘incumplido’, *ezelastiko* ‘inelástico’, *ezgizakor* ‘inhumano’...
- (G)AILU: *aparailu* ‘aparato’, *berretgailu* ‘refuerzo’, *edergailuztatu* ‘adornar’...
- GARRI: *bideragarri* ‘viable’, *edangarri* ‘potable’, *eskagarri* ‘exigible’...
- GO: *entzulego* ‘audiencia’, *funtzionalgo* ‘funcionariado’, *merkatalgo* ‘comercio’...
- KETA: *adaptaketa* ‘adaptación’, *botaketa* ‘votación’, *harrijasoketa* ‘levantamiento de piedra’...
- PEN: *eguzkitzapen* ‘insolación’, *harritzapen* ‘asombro’, *moltsapen* ‘aglomeración’...

Horrelako hitz martzianoak erabiltzen genituen garai hartan Bilbon egokitu ginenok eta, okerrena dena, gaur egun ere bizirik daude gutako askoren jardunean, batez ere *bir-*, *ez-*, *-garri*, *-keta* eta *-pen* osagaiak dituztenak. Hitzetik hortzera entzuten ditugu *birpasatu* ‘berriro ikusi’, *ez-euskaldunak* ‘erdaldunak’, *jangarria* ‘jateko ona’, *zarama bilketa* ‘zarama biltzea’, *beherapenak* ‘merkealdiak’ tankerakoak.

4. Alfabetatze ikastaroan

Erakutsi ditut 1973 inguru hartako zenbait zertzelada eta, hain zuzen, euskara batuaren barruan zeuden joera bietako irakasleak egokitu zitzaizkidan Deustuko Unibertsitateko ikastaroan. Erdialdeko euskalkian oinarritako euskara batua irakatsi zigun Patxi Goenagak eta, nik neuk behintzat, hura ulertzeko eta ikasteko ez nuen inolako arazorik eta zailtasunik izan. Mendebalekoa nintzen euskalkiz, baina eus-

kara batu hura ez zitzaidan Bilbo aldekoek esaten zuten bezain “giputz-zentrista” eta “inperialista” iruditu. Alderantziz, gertukoa egin zitzaidan, gertukoa zen bezala Patxi Goenaga bera, pertsona eta irakasle bezala. Aldiz, Bilboko joeran ondo sustraitutakoa zen beste irakaslea eta haren eskoletatik zeharo harrিতta eta etsiak jota irten ohi nuen sarritan.

Ikastaroa hasi zen lehen egunean bertan, testu bat irakurtzen ziharduela, /h/ ahoskatzen entzuteak sekulako zirrada egin zidan. Bitxia zen Bilbon /h/ ahoskatze hutsa, baina bitxia zen, gainera, irakaslearen ahoskatzeko taiua. Ez zituen egiten Ipar Euskal Herriko euskaldunen moduan, ia-ia [x] balira bezala baizik. Horrela entzunda, zeharo arrotza gertatu zitzaidan neure hizkuntza, alfabetatzen hasi berri hartan.

Handik lasterrera jakin nuenez, /h/ ahoskatzea ez zen gure irakaslearen txorakeria. *Euskalduntzen* ikasbidearen hitzaurrean honako aholkua egiten zitzaizen irakasleei (*Euskalduntzen*-1: 5):

H-ak, irakurtzerakoan behintzat, esan erazi behar dira (espainolezko *j* bigunak bezala), eta komenigarria litzateke, hasteko, Bizkaiko eta Gipuzkoako euskalkietan *H*-ren tokian beste letra batez edo bi bokal berdinez moldaturik dauden hitzetan (*100 = egun, bihar = bigar, mahats = marats, sabats = sarats, zahar = zaar, bihotz = bigotz, zuhaitz = zugaitz...*) *H* horik hitz egitean ere *h*-tzat ebakitzea. Honek, noski, alde bateko eta besteko euskaldunen fonetika berdindu eta elkar ulertzea erraztuko luke.

Horixe zen ikasliburu haren hitzaurrean euskararen fonologiak egiten zen ohar bakarra. Azentuaz, adibidez, ez zen ezer esaten, nahiz eta euskara ikasi eta Euskal Herrian bertakotu nahi zutenendako /h/-ak ahoskatzen jakitea baino baliaigarriagoa izan.

Beste gertakari bitxi bat bizi izan nuen ikastaroa hasi berri hartan, neure hizkuntza ez nekiela sinestarazi zidana. Eskolan ikasle gutxi geundela ikusita, horren zergatia galdetu zuen irakasleak, eta neuk eman nion erantzuna:

—*Euren herrietara joango ziren, esan nuen, asteburuaren atarian geundenez.*

Irakasleak, bekozko beltza jarrita, hauxe esan zidan:

—*Niri euskaraz egidazu, mesedez!*, eta euskara zuzenean *beraien herrietara joan dirateke* zela esan zidan. Laster ohartu nintzen horrelako adizkiak etengabe erabiltzen zirela *Anaitasuna* aldizkarian eta, geroago jakin nuen, euren aldeko aldarria egina zuela Xabier Kintanak bertan (1970/12/30, 202. zenb., 15. or).

Ziurrenera, nik izandako sentipen bera bizi izan zuen beste ikaskide batek handik lasterrera, *ikusi izan dut* berak esan eta irakasleak *ikusi ukan dut* zela zuzena esan zionean. Konturatu nintzenez, *ukan* aditz hori ere ohikoa zen *Anaitasuna* aldizkarian.

Jakina, aditzaren ikasgaiak jarri zuen nire ezjakintasuna erabat agerian eta, horrenbestean, handitu egin zen euskarari hartua nion izua. Gure irakaslearen aurkezpenaren arabera, benetan ugaria, joria, aberatsa eta oparoa zen euskal aditza eta benetan urria eta gutxia, berriz, nik hartaz nekiena. Irakasleak, gainera, hitzetik hortzera erabiltzen zituen *demagun, derradan bidenabar, dagit, dager, dakikezuenez, dakusazuezez...* tankerako adizkiak, ordu arte sekula entzun gabe nituenak.

Deklinabidea azaltzerakoan hartu nuen ikastaroko pozaldi bakarra. Mendebalean *-a* berezkoa zuzen erabiltzen genuela esan zigun irakasleak (*makila bat*, ez **makil bat*), baina gutxi irauan zuen alaitasunak, komuntzadura egiten genuelako gaizki. Gaztelaniaren eraginez, nonbait, *zenbat urte dituzu?* esaten genuen eta ez *zenbat urte duzu?* euskara jatorrean beharko lukeen bezala. Eta halaxe esaten zen garai hartan eskuartean erabiltzen genuen gramatika, Larresororen —Alvarez Enparanza “Txillardegí”-ren beste ezizenetako bat— *Sustrai bila* saioan.

Horrela joan zen ikasturtea eta, amaieran, ondo iltzatutako iritzi bakarra neukan neure barrenean: nire euskara guztiz ezgauza zela, eta Leizarragak eta Axularrek erabilitako hura ikasi beharko nuela. Lehendik ere entzunda neukan Eibarko euskara txarra zela, baina ikastaro hartan uste horren zuzentasunaz jabetu nintzen erabat. Ordutik aurrera, etxean eta kalean ikasita neukana alde batera utzi eta *Anaitasuna* aldizkariaren eredurak idazten eta hitz egiten ahalegindu nintzen.

5. 34 urte geroago

Ikastaro hark eta Bilbon bizi izandako garaiak zeharo markatu nindutela esan dut hasieran eta horren inguruan egin nahi ditut gogoeta zenbait saioaren hondarrean.

Lehenengo eta behin, orduan eta orain, euskara batuaren aldekoa naiz, baina zenbait gauza oker egin direla eta oker egiten ari garela iruditzen zait.

Alde batetik, bat-batekoa, erabatekoa eta goitik beherakoa izan da euskara batua ezartzeko modua. Ziurrenera, ezinbestean egin da horrela, hil edo bizikoa zelako euskararen egoera eta frankismo garai zailean egin zelako batasuna. Dena dela, garaiak aldatu direnez, orain arteko jokabideak ere aldatu egin behar genituzke.

Lehenengo eta hasteko, euskara batuaren esparruak ondo zehaztu behar lirateke, hiztunak jakin dezan ez dela nonahi eta noiznahi nahitaez batua erabili behar eta beste hizkera batzuek ere badutela euren lekua: euskalkiek, lagunarteko hizkerak, lanbideetako hizkerak, gazte hizkerak...

Aldatu egin behar litzateke, era berean, euskara batua euskara onarekin berdintzeko joera. Ona da euskara batua, baina gainerako hizkerak ere onak dira. Beste era batera esanda, hizkera bakoitza berari dagokion esparruan erabiltzen jakitea da ona.

Euskara batua gizarteratzeko orduan alderdi euskaldunak eta alderdi erdaldunak bereizi behar lirateke, ez direlako berdin Lekeitio eta Tuteran. Herri euskalduna da Lekeitio, bere hizkera berezia daukana, eta zentzuzkoa da bertako hizkera horri etekina ateratzea, eta zentzugabea, berriz, guztiz herri erdalduna balitz bezala jokatzeko.

Alderdi euskaldunen eta alderdi erdaldunen barruan ere, gainera, ez dago denetan zertan modu bereberean jokatu. Herri euskaldunak dira Lekeitio eta Senpere, baina euskalki banakoak, eta zentzuzkoa da euskalki berezi horiei etekina ateratzea. Hain zuzen, bertako euskalkietara egokitutako euskara batua erabil daiteke herri euskaldunetako zenbait esparrutan: eskolan, lantegietan, administrazio erakundeetan, herri barruko aldizkari, agiri, mezu eta iragarkietan...

Herri erdaldunetan ere ez dago zertan berdintzeko jokatu; Tuteran eta Baionan, esate baterako. Nafarrekin izango du tuterarrak hartu-emanik sarriena eta Lapurdi eta Nafarroa Beherekoekin, berriz, baionarrak. Garbi dago, beraz, leku bakoitzeko beharri-zanak kontuan hartu behar direla.

Euskara batuaren egiturarari dagokionez, azkenik, gaur egungo euskaldunek errazen eta erosoan ulertzen dutena erabiltzea komeni da. Neurritz erabili behar lirateke, beraz, euskara zaharreko ezaugarriak, neurritz euskalkietako ezaugarriak, eta neurritz mugaren alde bietako erdara bien ezaugarriak.

Herri hizkerari dagokionez, esan dut, dagoeneko, etekina atera behar zaiela. Babestu, aztertu eta erabili egin behar dira. Beste kontu bat da literatura euskalkiena. Niri neuri iraganeko tresnak iruditzen zaizkit. Gaur egun, euskara batua eskura edukita, ez diet ikusten leku handirik. Ez, behintzat, Gipuzkoan eta Nafarroan. Ipar Euskal Herriko egoera —batez ere Zuberoakoa— berezia denez, oraindik ere lagungarri gerta daitezke, eta baita Bizkaian ere, beharbada. Dena dela, euskara batuaren gainean esan dudana errepikatuko dut: hiztunik gehien eguneroko jardunetik ahalik eta gertuen ibiltzea komeni dela.

Ez dezagun ahaztu, horren harira, XIX. mendean literatura euskalkiak lantzen eta garatzen hasi zirenetik euskalkien arteko aldeak zabaldu eta sakondu egin direla, eta euskararen batasuna lausotu eta galdu. Bizkaian bereziki, hainbat bitxikeria piztu eta hainbat txikikeria puztu dira eta gainerako euskaldunetik eten nabarmena gertatu da. Eta gaur egun bertan ere, jakinaren gainean edo oharkabean, ahalegin hori nabari da Bizkaiko elkarte jakin batzuen jardunean.

Hitz bitan laburbiltzeko, euskararen estandarizazioarekin lotutako hiru zeregin nagusi dauzkagu une honetan esku artean: a) euskara batua egokitzea eta hobeto gizarteratzea, b) herri hizkerak babestea eta erabiltzea eta c) herri euskaldunetan herri barruko zereginetarako “tokiko batuak” egituratzea.

Horixe da Bilbon bizi izandakotik atera dudana ondorioa. Latza eta garratza izan zen niretako euskara batua ikastea eta gaur egun bertan ere hainbat gorabehera izaten dituzte euskara ikasi edo hobetu nahian dabiltzanek. Arreta eta begirune handiagoa eduki behar genuke euskarara gerturatzen diren horiekin, bertatik betiko urrundu eta aldendu ez daitezten.

Argibide bibliografikoak

- Altuna, P. (arg), 1972, *Mitxelaren idazlan hautatuak*, Mensajero, Bilbo.
 —, 1977, “Aditz laguntzaile batuaren gorabeherak”, *Euskera* 22: 2, 667-672.
 Alvarez, J. L. [“Larresoro”], 1970, *Sustrai bila*, Donostia.
 Arenaza, J., 1974, *Tus hijos y el euskara (El mito del “batua”)*: La Editorial Vizcaína, Bilbo.
 Badiola, R. et al., 1972, *Euskalduntzen*, Cinsa, Bilbo.
 Kintana, X., 1972a, *Behin batean*, Lur, Donostia.
 —, 1972b, “Aditzaren batasunaz gauzak argiro”, *Anaitasuna* 226, 227 eta 228 zenbakiak.
 Urkizu, P. (arg), 2004, “Koldo Mitxelaren euskal gutunak (1951-1984)”, *Bilduma-18*: 13, 223, Errenteria.